

УДК 94(436:437)"1914/1918"(092)

П. П. Моціяка

Томаш Масарик про особливості виникнення Чехословацької Республіки

У статті розглядаються особливі обставини революційного процесу на чеських і словацьких землях Австро-Угорщини в роки Першої світової війни та появи на карті світу нової чехословацької держави за спогадами її першого президента. Наголошено на винятково важливій ролі Томаша Масарика у виникненні Чехословаччини.
Ключові слова: Перша світова війна, "світова революція", Національний комітет, незалежність, держава, "чехословакізм".

В статье рассматриваются особенности революционного процесса в чешских и словацких землях Австро-Венгрии в годы Первой мировой войны, а также появление на карте мира нового чехословацкого государства по воспоминаниям её первого президента. Подчеркнута исключительно важная роль Томаша Масарика в возникновении Чехословакии.

Ключевые слова: Первая мировая война, "мировая революция", Национальный комитет, независимость, государство, "чехословакизм".

In the article the special circumstances of revolutionary process are examined on Czech and Slovakia earth of Austria-Hungary in the years of First World War and appearance new Czechoslovak state on the map of the world for memories of its first president. Emphasized on the extremely important role of Tomáš Masaryk in the emergence of Czechoslovakia.

Key words: The First world war, "world revolution", National Kommittee, independence, state, "czechoslovakizm".

Революційний процес у Європі під час Першої світової війни, який розпочався з Росії в 1917 р., прокотився континентом та мав гучний резонанс далеко за його межами і по гарячих слідах був названий "світовою революцією". Саме під такою назвою побачили світ спогади засновника Чехословацької Республіки і її першого президента Томаша Гарріґа Масарика, який зазначав у своїх бесідах з письменником Карелом Чапеком: "У результаті світової війни ми досягли політичної самостійності; світова війна не була лише війною, вона була ще й світовою революцією; вона розвалила три імперії, три останні світові держави – бастіони абсолютизму; світ наблизився до демократії" [1, с. 234]. Однією з таких держав була Чехословаччина, до певної міри несподіване утворення і,

безперечно, дітище Томаша Масарика – філософа, громадського діяча, політика-демократа.

Томаш Масарик (1850–1937) був відомим вченим-філософом Празького університету, публіцистом, депутатом парламенту Австро-Угорщини. Початок Першої світової війни застав його в Німеччині. Він бачив німецьку мобілізацію: "зібраність і порядок у всьому, аж до останньої дрібниці" [1, с. 111]. Повернувшись до Праги, він "поглянув на нашу мобілізацію: призовники йшли до армії з огидою, як на бійню" [1, с. 111]. За його словами, "приймаючи рішення, що проти Австрії необхідно якось виступити, я не говорив собі, що я патріот і що це воля народу; просто мене мучила совість від того, що наші люди йдуть на війну, їх саджають до в'язниць, а ми, депутати, сидимо склавши руки" [1, с. 111]. У грудні 1914 р. він покинув Прагу і виїхав до Італії, а повернувся до Праги тільки через чотири роки.

Так розпочалася чотирирічна навколосвітня подорож Масарика, метою якої було визволення його країни і відновлення державності. Його перший публічний виступ проти Австро-Угорщини відбувся 17 грудня 1914 р. у Женеві в залі Реформації, коли він виголосив промову, присвячену 500-річчю мученицької смерті Яна Гуса. У промові Масарик закликав відновити незалежність Чехії, де можна було б вільно мислити і жити. Друге фактичне оголошення війни Австро-Угорщині прозвучало у Школі слов'янських досліджень Королівського коледжу в Лондоні 19 жовтня 1915 р. Його лекція була фактично програмою державного переустрою Австро-Угорщини і разом з тим містила філософсько-політичне обґрунтування права "малих народів" на самостійне державне існування [2, с. 602–603].

Тоді ж восени 1915 р. відбулося організаційне оформлення вивольного руху. У вересні 1915 р. було утворено Чеський закордонний комітет (у травні 1916 р. на його платформі виник Чехословацький національний комітет) під керівництвом Томаша Масарика. Його заступником був словак генерал М. Штефанік, а генеральним секретарем – чех доктор Е. Бенеш. Офіційним органом національного комітету став журнал "La Nation Tchèque" [3, с. 237]. У Заяві Чеського закордонного комітету від 15 листопада 1915 р. вперше було прямо заявлено про мету чеської еміграції – створення незалежної чехословацької держави.

Томашу Масаріку довелося докласти справді титанічних зусиль для реалізації планів розчленування Австро-Угорщини і досягнення незалежності. З одного боку, він цілком логічно

визнавав, що "наша незалежність виникла з падіння Австро-Угорщини та зі світового спалаху взагалі; союзники перемогли Німеччину й Австрію і цим зробили можливість і завоювали нам нашу незалежність" [4, с. 196]. З іншого боку, він стверджував, що "ми добилися своєї незалежності боротьбою і революцією проти Австро-Угорщини; ми свою незалежність завоювали в Сибіру, у Франції, Італії, як коротко сказав президент Пуанкаре. Революція ж наша була особливою: її збройні виступи відбувалися не вдома, на нашій території, а за кордоном, в чужих землях" [4, с. 196–197].

Цю особливість революції він пояснював тим, що "ми були зобов'язані, як народ, взяти участь у світовій оборонній війні; без цієї участі ми б не досягли незалежності – у всякому разі, не такою мірою, якою ми цього досягли тепер. У цьому полягав смисл і політичне значення наших легіонів у Росії, Франції та Італії. Легіони здобули нам симпатію і допомогу західних великих держав" [4, с. 197].

Окрім легіонів, на думку Масарика, серйозно допомогли визволенню і всі ті люди, що були солдатами в австрійській армії та сприяли тривалим та впертим опором її розкладу, а особливо ті, хто за свій опір поплатився життям. Сприяли визволенню всі ті мирні громадяни, які в себе вдома були австрійським терором страчені, засуджені до смертної кари і кинуті до в'язниці чи позбавлені майна і зазнавали всіляких мук. "Вказуючи на подібні факти, – зауважував Масарик, – ми переконували союзників, що ми відважилися боротися з Австро-Угорщиною на життя і смерть. Наша незалежність була здобута кров'ю" [4, с. 197–198].

За словами Масарика, іншим дієвим елементом за кордоном був Національний комітет, його дипломатична діяльність і пропаганда. Ця робота дозволяла формувати легіони, збільшувати їх до розмірів армії та використовувати дипломатично участь легіонів у війні. Цікавою обставиною роботи Національного комітету, згадував Масарик, було те, що "у фінансовому відношенні ми не залежали від союзників ні в пропаганді, ні в своїй діяльності взагалі. Я відмовлявся від всіх, навіть зовсім дружніх пропозицій [...] І не тільки пропаганду, але й легіони ми утримували, щоправда в борг, проте все ж досить самостійно" [4, с. 199]. Це було принциповою позицією і давало певні переваги: "наша Національна Рада і наша армія є нашим самостійним органом, але ніяк не є тільки політичним органом союзників" [3, с. 200]. Пізніше у бесідах з К. Чапеком Томаш Масарик зізнався: "Що правда, то правда, протягом всієї війни грошей у нас було дуже мало; по-моєму, до цього часу жодна

революція не була проведена і організована настільки економно" [1, с. 112].

Ще однією особливістю визвольного руху було те, що революційного вибуху в Чехії чи Словаччині під час війни не було. Як зауважував Масарик, "збройної революції не було до кінця війни в програмі провідних партій, вона там не могла і не повинна була бути; зате весь народ був проти Австрії і довів свій здоровий глузд, готовність до пасивного спротиву, а в належний момент і до активного. Якщо наші союзники очікували революції і якщо вони нас зрідка звинувачували, що ми її не підготували, то це було і неправильним і не обґрунтованим; достатньо було того, що маси не піддалися політичному і військовому терору" [4, с. 201].

На думку Томаша Масарика, важливим було, аналізуючи "визвольний рух і досягнення нашої незалежності, розрізняти, як наша держава виникла політично, *de facto*, матеріально і як *de jure*, юридично, формально" [4, с. 206]. Він визнавав: "Я прекрасно усвідомлював, що і сам я і закордонна Національна Рада є революційними органами, а тому очікував, що офіційні представники держав виступлять проти мене з легітимістичної точки зору. Так це спершу і було, і не тільки стосовно нас, але і наших військовополонених", а згодом "легітимізм став блідніти, і нас стали приймати, спочатку *de facto*, а потім і *de jure*" [4, с. 207]. Закордонна Національна Рада, яка з часом нормально організувалася, стала потроху набувати авторитету, головним чином, відповідно до того, як було організоване військо, як внаслідок цього стали учасниками війни і дієвим фактором: "Організацією війська ми довели всім, що ведемо справу всерйоз. Національна Рада стала урядом *de facto*, а союзницькі уряди крок за кроком почали визнавати нас і наше військо" [4, с. 208].

Як констатував Т. Масарик, "Національна Рада (тимчасовий уряд) була за кордоном, вона не знаходилася на території, яку ми призначали для чеської держави; те ж саме було і з нашим військом, яке знаходилося на іноземній території, на якій і виникло; знайшлися політики і юристи, яких це непокоїло, проте я вказував на аналогічне становище сербів на Корфу. Як ми це дали побачимо, врешті-решт, союзникам ця трудність перестала заважати" [4, с. 208–209].

Виходячи з таких обставин, прикметною особливістю визвольного руху, керованого Масариком, було юридичне визнання законності боротьби за державу. Він наголошував на особливій вазі першого офіційного визнання, зробленого Францією 3 лютого 1916

р., а потім і ініціативи Франції у заяві союзників президенту США Вільсону в січні 1917 р., французької ініціативи в створенні чеських військ у Росії, перший договір Франції з Національною Радою, декрет про організацію армії в грудні 1917 р. і призначення першого посла Франції [4, с. 210].

На думку Масарика, міжнародне визнання держави чехів і словаків відбувалося в умовах, які до того з точки зору міжнародного права і порядку такого визнання раніше не траплялися: "світова війна і революція створили зовсім особливі і нові політичні і правові умови, а тому існуючі до того часу юридичні і міжнародно визнані правила виявляються недостатніми" [4, с. 211]. Масарик говорив про державно-правову трудність з визнанням держави у зв'язку з тим, що "до виникнення самостійної держави справа зазвичай доходить на особливій території, населеній народом, який утворює на цій території державу. У нашому ж випадку було визнано наш закордонний уряд, визнана наша воююча армія, яка також знаходилася поза межами території, про яку йде мова..." [4, с. 212–213].

Крім того, Томаш Масарик зазначав, що "проблема виникнення нашої держави з точки зору держави і права ускладнюється перевертотом в самій країні: Національний Комітет маніфестом від 28 жовтня позитивно оголосив себе "урядом з сьогоднішнього дня", тобто від 28 жовтня; також і перший закон, подібно до маніфесту Національного Комітету, проголосує виникнення чехословацької держави" [3, с. 213]. В результаті цього, констатував Масарик, "деякий час у нас було два уряди: один за кордоном, визнаний союзниками, а інший удома, який проголосує себе за правом революції" [4, с. 213].

Характер визвольного руху чехів, який відбувався і на батьківщині, і за кордоном, наклав свій відбиток і на таку його особливість, як те, що чехи мали два центри діяльності: один за кордоном, а інший у Празі. На думку Масарика, "важливим було те, що обидва ці центри, *de facto* уряди (назви: Національний комітет та ін. – ролі не грають) діяли узгоджено і так, що не дійшло до суперечок, як, наприклад, це було між закордонним і утвореним удома польським урядом" [4, с. 213].

Ще однією особливістю був факт визнання закордонного тимчасового уряду (Національного Комітету) з боку союзних урядів під час війни. Для урядів Антанти це не було якимось тактичним, тимчасовим ходом, з метою послаблення Австро-Угорщини. Це визнання було підтверджено політикою держав і після війни. Саме

на це вказував Масарик у своїх спогадах: "Красномовним доказом цього було запрошення д-ра Бенеша на засідання, яке стосувалося перемир'я з Німеччиною, яке відбулося 4 листопада. Таким чином, д-р Бенеш вважався представником незалежної, союзницької держави, і його підпис знаходиться між іншими під протоколом цього історичного засідання" [4, с. 214–215]. Визнання Чехословаччини в складі Чехії і Словаччини означало, що союзники з самого початку війни вважали Словаччину частиною майбутньої нової держави, тоді як Хорватія (яка теж, як і Словаччина, належала до Угорщини) не відразу була визнана частиною нового Королівства сербів, хорватів і словенців, і тому визнання цього королівства викликало певні труднощі.

Треба відзначити важливу обставину, яка, безумовно, сприяла успіху об'єднання чехів і словаків – це вплив постаті Томаша Масарика на Словаччину в роки війни. Чільні словацькі політики 20–30-х рр. ХХ ст. неодноразово на це вказували. Зокрема, В. Шробар слушно зауважував, що Масарик був "батьком руху, який так благодійно впливав на пробудження словацького люду", а А. Штефанек, оцінюючи значення Масарика для Словаччини, писав наступне: "Можна сміливо сказати, що без нього не було б модерної Словаччини; не було б визволеного народу і Чехословацької держави" [Цит. за: 5, с. 201].

Доречним буде зауважити, що Масарик як далекоглядний політик висловлювався в роки війни проти самостійної словацької держави і мотивував це тим, що "Словаччина, полишена сама собі, ледве чи могла б встояти проти мадярського натиску. Зокрема тепер, коли ми бачимо, що Росія є міжнародньо більш слаба, ніж як цього ми бажали і бажаємо. Я тверджу після уважного обміркування, що як для словаків, так і для нас чехів – братське об'єднання в одну державу є найвигіднішою державною формою" [Цит. за: 5, с. 202].

Власне, сам переворот у Празі 28 жовтня 1918 р. дає підстави говорити про ще одну особливість у виникненні Чехословаччини. Річ у тім, що, 28 жовтня Національний Комітет не отримав під свій контроль всі сфери державного і автономного управління. Так, зокрема, 28 жовтня Національний Комітет взяв у свої руки військовий продовольчий комітет і намісництво, земську урядову комісію і земське військове управління. Це, на думку Масарика, свідчить про добре продуманий план дій [4, с. 224]. Він зазначав: "29 жовтня Національний Комітет оволодів іншими установами (поліцейським управлінням, апеляційним судом і його прокуратурою);

нарешті, 30 жовтня було остаточно взято поряд з намісництвом і земське військове управління, яке прагнуло повернути до своїх рук повну владу; це був, здається, найнебезпечніший момент нашої революції. Ця військова капітуляція має велике значення тому, що якраз на війську династія і австрійська держава засновували своє існування. Призначення депутата Тусара представником до Відня для ведення переговорів з Андраші (міністр закордонних справ Австро-Угорщини – П. М.) (30 жовтня) є подальшим революційним кроком, як і святомартинська (рішення Словацької Національної Ради у словацькому місті Турчанський Святий Мартин – П. М.) заява про приєднання словаків (30 жовтня)" [4, с. 224]. А ще через два тижні, "14 листопада переворот був матеріально і формально завершений; суто технічно, але аж ніяк не політичні і юридичні причини вимагали двох тижнів для того, щоб вся державна і земська адміністрація не тільки за назвою, але й насправді, опинилася в руках Національного Комітету" [4, с. 225].

Таким чином, новопостала Чехословацька Республіка була закономірним і логічним результатом роботи Томаша Масарика і його однодумців з Національного Комітету в роки війни. Деяко несподіване для світу державне об'єднання чехів і словаків виявилось практичним втіленням масариківської концепції "чехословакізму", тобто ідеології "єдиної нації" – не окремо чехів і словаків, а саме "чехословаків", як результат своєрідного націєтворчого синтетичного процесу сучасності. У зв'язку з цим, а також іншими обставинами періоду Першої світової війни, революційний процес у чеських і словацьких землях набув особливого характеру, що і було розглянуто в даному дослідженні.

Література

1. Чапек К. Беседы с Т. Г. Масариком / К. Чапек. – М. : МИК, 2000. – 280 с.
2. Абрамов М. А. Томаш Гарриг Масарик: жизнь, дело, учение / М. А. Абрамов, Э. Г. Лаврик, О. М. Малевич // Масарик Т. Г. Россия и Европа: Эссе о духовных течениях в России / Т. Г. Масарик. – СПб., РХГИ, 2004. Т. II, кн. II, ч. 2–5; кн. III, ч. 1. – 2004. – С. 588–655.
3. Омельченкова Марія. Т. Г. Масарик (1850–1930) / Марія Омельченкова. – Прага : Чесько-українська книга, 1931. – 352 с.
4. Масарик Т. Г. Мировая революция. Воспоминания / Т. Г. Масарик. – Прага : Пламя–Орбис, 1927. Т. II. – 1927. – 392 с.
5. Бочковський О. І. Т. Г. Масарик. Національна проблема та українське питання (Спроба характеристики та інтерпретації) / О. І. Бочковський. –

Подєбради : Вид-во Української сільськогосподарської академії в ЧСР,
1930. – 244 с.